

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 11 (2003)

Εμφύλιοι πόλεμοι

Ernest Gellner, Εθνικισμός: Πολιτισμός, πίστη και εξουσία

Αναστασία Καφέ

doi: [10.12681/sas.928](https://doi.org/10.12681/sas.928)

Copyright © 2015, Αναστασία Καφέ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καφέ Α. (2015). Ernest Gellner, Εθνικισμός: Πολιτισμός, πίστη και εξουσία. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 11, 283–285. <https://doi.org/10.12681/sas.928>

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Ernest Gellner, *Εθνικισμός, Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*, Μτφ. Ληδία Παπαδάκη, Επιμ. Κώστας Λιβεράτος, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, 168 σελ.

Ο Gellner κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του ασχολήθηκε αποκλειστικά με τη μελέτη του εθνικισμού, διευθύνοντας μάλιστα το Κέντρο για τη Μελέτη του Εθνικισμού στο Πανεπιστήμιο της Κεντρικής Ευρώπης στην Πράγα. Το βιβλίο *Εθνικισμός, Πολιτισμός Πίστη και Εξουσία* είναι το κύκνειο άσμα του τσέχου καθηγητή. Το συνέγραψε το καλοκαίρι του 1995, λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του και, με μια μικρή επεξεργασία, το εξέδωσε ο γιός του το 1998.

Συνεχίζοντας τη θεωρία που είχε αναπτύξει στο κλασικό πλέον έργο του *Έθνοι και Εθνικισμός*, ο Gellner ορίζει τον εθνικισμό ως εκείνη

‘την πολιτική αρχή που διατείνεται ότι η ομοιότητα ως προς την κουλτούρα ή τον πολιτισμό είναι ο βασικός κοινωνικός δεσμός, διαθέτοντας βέβαια θεσμική ηγεσία, δηλαδή κράτος’.

Για τον Gellner ο εθνικισμός συνιστά ένα κατεξοχήν νεωτερικό φαινόμενο και όχι ένα φαινόμενο οικουμενικό, όπως διατείνονται αρκετοί άλλοι.

Στο πρώτο μέρος της ανάλυσής του ο συγγραφέας παρουσιάζει τα τρία βασικά στάδια της ιστορίας της ανθρωπότητας: την τροφосуλλεκτική, την αγροτική και την βιομηχανική κοινωνία. Η κοινωνική κινητικότητα και οι ραγδαίες αλλαγές στη δομή της απασχόλησης, που εξαφανίζουν κάστες και κληρονομικές τάξεις, αποτελούν φαινόμενα της βιομηχανικής κοινωνίας και μόνο, τα οποία οδηγούν στον εθνικισμό. Με άλλα λόγια, η οικονομική αλλαγή απαιτεί πολιτισμική ομοιογένεια. Είναι, όμως, αυτή ακριβώς η απαίτηση για πολιτισμική ομοιογένεια που προκαλεί τον εθνικισμό.

Προχωρώντας τη μελέτη του, ο Gellner περιγράφει τα χρονικά στάδια, τις εδαφικές ζώνες και τους τύπους ηθικής που έχει διέλθει ο εθνικισμός, έως ότου προσλάβει τη σημερινή του μορφή. Αναφορικά με τα χρονικά στάδια, η περιγραφή ξεκινά με τη χάραξη των εθνικών συνόρων το 1815 μετά

το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων και την πρώτη εθνικιστική εξέγερση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου επρόκειτο για συγκρούσεις μουσουλμάνων του αυτοκρατορικού κέντρου και χριστιανών της περιφέρειας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο της ελληνικής επανάστασης. Συνεχίζεται με τη συνθήκη των Βερσαλλιών, την έξαρση της διαδικασίας εθνοκάθαρσης που σημειώθηκε τη δεκαετία του 1940, αν και είχε ξεκινήσει νωρίτερα με τους Αρμένιους, τους βαλκανικούς πολέμους και τις ελληνοτουρκικές διαμάχες στις αρχές του 1920. Η περιγραφή αυτή των χρονικών σταδίων του εθνικισμού κατά Gellner στέκεται στο φαινόμενο της μείωσης των εθνοτικών αισθημάτων στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και στο επίκαιρο, σήμερα, φαινόμενο της οικονομικής μετανάστευσης και της πολιτισμικής απόστασης που δημιουργείται στις χώρες υποδοχής μεταναστών, με τον φόβο του εθνικισμού να ελλοχεύει και πάλι.

Το κριτήριο που ο συγγραφέας χρησιμοποιεί για τον εδαφικό διαχωρισμό είναι η σχέση του κράτους με την κουλτούρα και πώς η σχέση αυτή εμφανίζεται στις διάφορες εδαφικές ζώνες. Αναλύοντας τους τύπους ηθικής –την ηθική της κοινωνικής θέσης που συναντούμε στην αγροτική κοινωνία και τον οικουμενιστικό ατομικισμό όπως εκφράστηκε από τον Διαφωτισμό– καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ρομαντική φιλοσοφία ‘είναι αυτή που προσέδωσε στον εθνικισμό τη λογική και το ιδιώμά του’. Η ιδέα των ριζών, δηλαδή της κοινής καταγωγής των ανθρώπων, αντανάκλουσε πλήρως τις απαιτήσεις του εθνικισμού.

Ένα σημαντικό μέρος του βιβλίου καταλαμβάνει η μελέτη του ρόλου της θρησκείας στη διασύνδεσή της με το ζήτημα του εθνικισμού. Όσον αφορά στη θρησκεία προτεσταντικού τύπου, που εξαλείφει τη διαμεσολάβηση ανάμεσα στο λαϊκό και στο θείο, ο Gellner διατυπώνει την άποψη ότι ο εθνικισμός τη χρησιμοποιεί ως ένα σύμβολο ταυτότητας. Η θρησκευτική πίστη, από μόνη της, δεν μπορεί να προκαλέσει εθνικιστικά αισθήματα, γι’ αυτό εξάλλου, όπως τονίζει ο Gellner, η εποχή του εθνικισμού στην Ευρώπη είναι ταυτόχρονα και η εποχή της εκκοσμίκευσης. Όσον αφορά, όμως, στον ισλαμισμό ο συγγραφέας τονίζει τη νίκη του έναντι του εθνικισμού, με την επικράτηση των φονταμενταλιστικών στοιχείων της πίστης έναντι των εθνικιστικών αισθημάτων. Στις ισλαμικές κοινωνίες η κοινή κουλτούρα, στο όνομα της οποίας δημιουργείται το έθνος, είναι η θρησκευτική πίστη.

Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για τον μαρξισμό, τον οποίο ο συγγραφέας παρομοιάζει με κοσμική θρησκεία που χρησιμοποιεί τις κοινωνικές τάξεις –κατ’ αντιδιαστολή προς τον ισλαμισμό που χρησιμοποιεί την πίστη– ως ορόσημο της κοινής κουλτούρας των ανθρώπων που απαρτίζουν την εθνοτική

ομάδα. Αυτή, και κι αν ακόμη χάσει την αρχική της αίγλη και τον ενθουσιασμό των πιστών της, εξακολουθεί να διατηρεί ένα μικρό ποσοστό ακολούθων, πράγμα όμως που δεν συνέβη με τον μαρξισμό. Αυτός, την περίοδο της ακμής του και εκεί όπου μπόρεσε να ελέγξει το κράτος, πολέμησε τον εθνικισμό, ενώ ο ίδιος κατέρρευσε χωρίς να αφήσει πίσω του ίχνη της δικής του ιδεολογίας. Όταν όμως το κράτος κατέρρευσε, κατέρρευσε και ο μαρξισμός μαζί του, αφήνοντας τον εθνικισμό να σαρώσει τα πάντα, χωρίς να διαθέτει πλέον κανέναν ουσιαστικό αντίπαλο.

Ο Gellner εξετάζει το ιστορικό της γένεσης των εθνών και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα έθνη είναι δημιούργημα του εθνικισμού. Το παρελθόν τους, όποιο κι αν είναι αυτό, έχει επινοηθεί χάριν της εθνικιστικής προπαγάνδας, όπως καταδεικνύεται και από το παράδειγμα της πατρίδας του, της Τσεχίας. Στην Τσεχία υποστηρίζεται ότι υπάρχει μια αδιάλειπτη εθνική συνέχεια από τον 15ο αιώνα και ότι οι Χουσίτες είναι οι γνήσιοι πρόγονοι των σημερινών Τσέχων. Ωστόσο, οι κοινές ρίζες των Τσέχων εντοπίζονται στις αντιδράσεις των καθολικών αγροτών στον συγκεντρωτισμό των Αψβούργων τον 18ο αιώνα, αν και, όπως αναφέρει ο Gellner, όποτε οι Τσέχοι χρειάστηκαν έναν ομφαλό στράφηκαν στους Χουσίτες.

Ο εθνικισμός έχει τις ρίζες του στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, που επιτάσσει την ένταξή τους σε μια υψηλή κουλτούρα, καταδικάζοντας όσους δεν μετέχουν της κουλτούρας αυτής σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Για να μπορέσει να αντιμετωπιστεί ο εθνικισμός απαιτούνται, σύμφωνα με τον Gellner, πιο δραστικά μέτρα από την αλλαγή αυτής της νοοτροπίας. Τέτοια είναι η ιδέα μιας κεντρικής εξουσίας των επιμέρους εθνών, επιχείρημα που αποτυπώνει και την άποψη του συγγραφέα για το ομοσπονδιακό μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μια τέτοια εξουσία θα ήταν ικανή να αποτρέψει οικολογικές καταστροφές, την τρομοκρατία, το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών, διατηρώντας παράλληλα τον εδαφικό και πολιτισμικό πλουραλισμό και εξασφαλίζοντας την πολιτική σταθερότητα, συστατικά στοιχεία απαραίτητα για την καταπράνση των εθνικιστικών αισθημάτων.

Στο βιβλίο συνδυάζονται εύστοχα ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις και δεδομένα. Ο Gellner καταφέρνει να κάνει κατανοητές τις απόψεις του για το τόσο σύνθετο φαινόμενο του εθνικισμού, ενώ παράλληλα, με πειστικά επιχειρήματα, απαντά στις κριτικές που του έχουν ασκηθεί σε προηγούμενες μελέτες του.